

DOI: 10.5281/zenodo.3779979

Vasile PAVEL
Institutul de Filologie Română
„Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
(Chișinău)

ARHIVA DIALECTOLOGICĂ:
SCURT ISTORIC

Dialectological archive: brief history

Abstract: The dialectological archive of the Academy of Sciences of Moldova has a history of six decades. This archive reflects the scientific interest of dialectologists in researching the Romanian dialects spoken in the east of the Prut. Based on field dialectological research, eight volumes of linguistic atlas have been developed. Also, about 3000 ethno and sociotexts are recorded on magnetic tapes. Notebooks with answers received from informants and magnetic tapes (floppy disks) are the main sets of materials of the dialectological archive.

Keywords: archive, dialectal survey, atlas, speech, dialectal texts.

Rezumat: Arhiva dialectologică de la Academia de Științe a Moldovei are o istorie de șase decenii. Această arhivă reflectă interesul științific al dialectologilor pentru cercetarea graiurilor românești vorbite la est de Prut. În baza cercetărilor dialectologice de teren, au fost elaborate opt volume de atlas lingvistic. De asemenea, sunt înregistrate pe benzi magnetice circa 3000 de etno- și sociotexte. Caietele cu răspunsurile primite de la informatori și benzile magnetice (dischetele) reprezintă principalele seturi de materiale ale arhivei dialectologice.

Cuvinte-cheie: arhivă, anchetă dialectală, atlas, grai, texte dialectale.

În cele ce urmează vom realiza un scurt istoric al constituirii arhivei dialectologice în cadrul Institutului de Filologie Română „B. P.-Hasdeu” al Academiei de Științe a Moldovei (AȘM), actualmente al Ministerului Educației, Culturii și Cercetării.

La institutul nostru cercetarea graiurilor limbii române vorbite la est de Prut a reprezentat o preocupare continuă.

În perioada anilor 1946-1952 din culegătorii de grai popular din Basarabia făceau parte Faina Cojuhari (1916-1984) și Nicolae Corlăteanu (1915-2005). Amintindu-și mai târziu de rostul acestor cercetări, acad. N. Corlăteanu avea să ne mărturisească: *Expedițiile folclorice și dialectologice mi-au deschis ochii asupra comorii de nestemate ale graiului popular (Literatura și Arta, din 11.X.1979).*

Între anii 1946 și 1955 materialul dialectal a fost colectat în baza unui chestionar din 178 de întrebări (număr extrem de restrâns) referitoare doar la unele particularități de fonetică, gramatică și lexicologie. Neconformitatea acestor materiale culese este evidentă. Nu s-a ținut cont de cercetările dialectologice anterioare și de un sistem unic de transcriere fonetică.

Oricum, informațiile privind graiul popular, culese între anii 1946 și 1955, constituie *primul set de materiale ale arhivei dialectologice*, care constă din caietele cu înregistrările efectuate în câteva zeci de sate din centrul și sudul Basarabiei.

În anii 1951-1953 unii lingviști, printre care D. E. Mihalci și R. G. Piotrowski, au propus să fie cercetate graiurile moldovenești de pe întreg teritoriul fostei Uniuni Sovietice. Raymund Piotrowski propune alcătuirea unui *Atlas lingvistic moldovenesc*.

În anul 1956, în cadrul Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS a fost constituit ca subdiviziune organizațională Sectorul de dialectologie, condus la început de R. Piotrowski, apoi între anii 1961 și 1991 – de către Rubin Udler, iar în perioada 1992-2009 de subsemnatul. În prezent, dialectologii activează în cadrul Sectorului de istoria limbii, dialectologie și onomastică, îndrumat de Angela Savin.

Obiectivul principal al Sectorului pentru mulți ani avea să devină elaborarea lucrării capitale *Atlasul lingvistic moldovenesc*, concomitent înregistrarea unor *texte dialectale* pe bandă magnetică pentru *Arhiva fonogramică a graiului popular*.

Materialele dialectale au fost culese pe teren, în diverse perioade, de către echipa de dialectologi Victor Comarnițchi, Vasile Melnic, Rubin Udler, Nicolae Bilețchi, Vasile Pavel, Vitalie Sorbală, Vasile Stati, între anii 1957 și 1965, în 240 de localități (puncte cartografice pe hărțile lingvistice), cele mai multe fiind sate. Rețeaua punctelor anchetate este deasă și se extinde din nordul Maramureșului (regiunea Transcarpatia, Ucraina) și al Bucovinei, din Basarabia, Transnistria și sud-estul Ucrainei până în enclavele din nord-vestul Caucazului (regiunea Krasnodar din sudul Rusiei), Asia Mijlocie și Ținutul Primoriei al Federației Ruse.

ALM este un atlas regional în raport cu atlasele naționale: *Atlasul lingvistic al teritoriului dacoromân* (WLAD), autor Gustav Weigand, și *Atlasul lingvistic român* (ALR), realizat de Sever Pop și Emil Petrovici.

Cu titlul *Atlasul lingvistic moldovenesc* (ALM) au fost publicate patru volume, redactate de R. Udler și V. Comarnițchi cu participarea lui V. Melnic și V. Pavel.

ALM, vol. I, partea I. *Fonetica* de Rubin Udler, Chișinău, 1968; vol. I, partea II. *Fonetica* de Rubin Udler, *Morfologia* de Vasile Melnic, Chișinău, 1968;

ALM, vol. II, partea I. *Lexicul* de Victor Comarnițchi, Chișinău, 1972; ALM, vol. II, partea II. *Lexicul* de Vasile Melnic și Vasile Pavel, Chișinău, 1973 (Premiul întâi al Prezidiului AȘM, 1980).

Înregistrarea materialelor pe teren s-a realizat în baza întrebărilor din *Chestionarul ALM*: 717 întrebări se referă la fonetică, 1631 – la lexic și 198 – la gramatică, în total chestionarul atingând cifra de **2548 de întrebări**. Aflându-se împreună pe teren, fiecare dintre cei patru sau cinci dialectologi înregistrau răspunsurile primite de la subiecții-informatori (oameni cu puțină carte, uneori și analfabeți, dar buni cunoscători ai viului grai popular) în paginile caietului. Atare caiete, păstrate la sector, cu răspunsurile culese formează *cel de al doilea set al arhivei dialectologice*, unul din cele mai importante componente, menite pentru digitalizarea materialului arhivistic dialectal.

Înregistrarea răspunsurilor obținute pe teren s-a făcut, din păcate, în transcrierea chirilică (rusă), oficială la acea vreme. În această transcriere s-a realizat și **cartografia** materialelor, mai întâi pe hărți lingvistice de lucru, de asemenea păstrate în arhiva Sectorului de dialectologie.

La momentul final al elaborării hărților pentru ALM, tipărirea cuvintelor s-a efectuat prin dactilografiere la o mașină de scris de proveniență maghiară, mai mare față de mașinile de scris obișnuite.

Drept continuare directă a ALM a fost alcătuit *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria* (ALRR. Bas.), de asemenea în patru volume. Redactor coordonator V. Pavel:

ALRR. Bas., vol. I de Vasile Pavel, Chișinău, 1993, hărțile lingvistice (și comentarii) 1-102;

ALRR. Bas., vol. II de Vasile Pavel, Chișinău, 1998, hărțile lingvistice (și comentarii) 103-235;

ALRR. Bas., vol. III de Vasile Pavel, Valeriu Sclifos, Constantin Strugăreanu, Chișinău, 2002, hărțile lingvistice (și comentarii) 236-394;

ALRR. Bas., vol. IV de Vasile Pavel, Valentina Corcimari, Albina Dumbrăveanu, Valeriu Sclifos, Stela Spînu, Rubin Udler, Chișinău, 2003, hărțile lingvistice (și comentarii) 395-545 (Premiul „B. P.-Hasdeu” al Academiei Române, Premiul Academiei de Științe a Moldovei, 2004).

ALRR. Bas. este un titlu rezumativ, cu indicarea a trei regiuni de bază, dar lucrarea, deopotrivă cu ALM, include și localități românești din regiunea Transcarpatică (Ucraina), ținutul Herța, sud-estul Ucrainei, ținutul Krasnodar din nord-vestul Caucazului și din partea asiatică a ex-URSS. Acest titlu elimină orice încercare de referire la sintagma „limba moldovenească”.

ALRR. Bas. cuprinde lexicul necartografiat în ALM. Cartografierea este realizată prin utilizarea simbolurilor. Este pus în practică (în titlu și comentariile hărților) alfabetul latin și sistemul unic românesc de transcriere fonetică. Materiale pentru arhivă nu sunt, în afara răspunsurilor la întrebări, notate în caietele indicate mai sus.

În toate punctele cartografice din rețeaua ALM și ALRR. Bas. au fost înregistrate pe bandă magnetică **etno-** și sociotexte dialectale. Această obligație pe teren îi revenea unui membru al echipei de dialectologi.

În total au fost culese circa 3000 de texte, destinate mai ales pentru cercetarea problemelor de sintaxă, de fonetică sintactică și de stilistică a limbii vorbite la nivel dialectal, obținute în fiecare localitate de la 4-5 informatori. Informațiile culese au valoare de document lingvistic, istoric și sociolingvistic. Multe texte sunt de origine etnografică și folclorică.

Textele au fost obținute în baza unor convorbiri tematice privind activitățile rurale (construcția casei în trecut, prelucrarea pământului, cultura cerealelor, a cânepii), momente importante din viața omului (nașterea, botezul, nunta, înmormântarea), sărbătorile calendaristice etc.

Sub regimul totalitar sovietic erau inoculate preceptele ideologice. În corpul de texte dialectale lipsește tematica deportărilor, a foametei organizate și a colectivizării forțate. În texte depistăm doar denumirea „limba moldovenească” pentru limba română a informatorilor români-moldoveni. *Moldoveni* în sensul de politonim, adică de identificare a locuitorilor după denumirea unor formațiuni statale.

Atlasul lingvistic publicat la Chișinău, respectiv textele dialectale, constituie un viu și autentic document de limbă română.

În anii 1969-1987 au fost publicate aproape jumătate din textele culese, cuprinse în șase volume de *Texte dialectale*, publicate de V. Melnic, V. Stati, R. Udler (vol. I, părțile I și II), de E. Constantinovici și A. Dumbrăveanu (vol. II, partea I), de A. Dumbrăveanu (vol. II, partea II), de V. Corcimari (vol. III, partea I), de A. Dumbrăveanu (vol. III, partea II).

Textele publicate sunt redactate în transcrierea fonetică chirilică (rusă) și imprimate la rotaprint. Aceste texte ar trebui să fie reimprimate în baza sistemului de transcriere cu alfabet latin. La fel ar trebui să se procedeze, dacă este necesar, și la digitalizarea lor. Este o sarcină extrem de anevoioasă.

Cât privește textele nepublicate, ele sunt cuprinse în zeci de dischete (benzi magnetice) și fac parte de asemenea din arhiva dialectologică de bază. Dischetele au fost păstrate în condiții normale până acum câțiva ani, când s-a decis să fie plasate temporar în magazia din curtea Institutului.

Sectorul de istorie a limbii, dialectologie și onomastică își dă consimțământul pentru digitalizarea materialelor arhivistice dialectale în scopul salvării lor pe lungă durată.

Un set al arhivei îl constituie caietele cu materiale înregistrate între anii 1968 și 1973 atât în baza anchetei pe teren, cât și în baza anchetei prin corespondență de către Albina Dumbrăveanu pentru „Dicționarul onomastic moldovenesc”.

Din arhivă fac parte și unele informații, care rezultă din colaborarea dialectologilor V. Comarnițchi, A. Dumbrăveanu, V. Pavel și R. Udler la proiecte internaționale. La sfârșitul anilor 1970 – începutul anilor 1980 au fost efectuate anchetele cu Chestionarul în 20 de sate românești din Basarabia și zonele limitrofe româno-ucrainene pentru *Atlasul dialectal carpatic comun*, abreviat ADCC (Общекарпатский диалектологический атлас, abreviat ОКДА), editat în 7 volume, după cum urmează: vol. I, Chișinău, 1989; vol. III, Varșovia, 1991; vol. IV, Lvov, 1993; vol. II, Moscova, 1994; vol. V, Bratislava, 1997; vol. VI, Budapesta, 2002; vol. VII, Novi Sad, 2005. În deceniul al optulea din secolul trecut dialectologii din cadrul AȘM au realizat de asemenea anchete în 18 localități și pentru *Atlasul limbilor Europei (Atlas linguarum Europae*, abreviat ALE), din care au văzut lumina tiparului volumele I-IX (1983-2015), operă lingvistică de mare anvergură, fiind primul atlas lingvistic continental și care a luat naștere sub patronajul UNESCO. Președinte al Comitetului Național din Republica Moldova este Vasile Pavel.

În baza anchetelor pentru ALE graiurile românești de la est de Prut sunt reprezentate prin 18 puncte cartografice și în *Atlasul lingvistic romanic (Atlas linguistique roman, ALiR)*, preconizat să fie editat în 11 volume (între anii 1995 și 2015, la Roma, au apărut patru tomuri).

Caietele de la Sector cuprind astfel și răspunsurile înregistrate pe teren pentru atlasele lingvistice paneuropene, proiecte internaționale menționate mai sus. Aceste informații (răspunsuri ale subiecților-informatori la întrebările adresate) constituie o parte însemnată a arhivei dialectologice.

În *Atlasul lingvistic moldovenesc. Articole introductive, anexe*, vol. I, 1968, vol. II/1, 1972 și vol. II/2, 1973 sunt incluse informații cu privire la date despre localitățile anchetate (numărul aproximativ al locuitorilor, anul primelor atestări, școli) și despre subiecții-informatori. Aceste materiale suplimentare la fel prezintă interes pentru cititorii interesați de arhiva dialectologică la care ne-am referit în acest studiu.

Rezultate bune au fost obținute în urma colaborării noastre cu dialectologii Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București la proiectul „Graiuri românești din arii laterale și izolate” și cu dialectologii Stelian Dumistrăcel, Ion Bârleanu, Doina Hreapcă la proiectul „Graiuri românești de la est de Carpați. Etno și Sociotexte”, de la Institutul de Filologie Română „Al. Philippide” din Iași (România). De reținut însă faptul că toate textele obținute în urma acestei colaborări au fost înregistrate pe benzi magnetice, care se găsesc doar la Sectorul de dialectologie de la București și, respectiv, la Sectorul de dialectologie de la Iași.